

Alle lolletjes in de lucht

Marc van Oostendorp

Zomaar een week aan het begin van het jaar 2000. In Roermond draagt bisschop Wiertz een mis op in het Limburgs. In Den Haag wint een 31-jarige lerares Duits een dictee in het Haags. Een werkgroep van de Gedeputeerde Staten van Zeeland presenteert een rapport over de officiële erkenning van het Zeeuws. De Stichting Drentse Taal neemt een taalkundige in dienst die zich voltijds bezig zal houden met de bestudering van het dialect. “De Drentse taal is populairder dan ooit”, schrijft de Drentse Courant naar aanleiding daarvan. De krant heeft gelijk: nooit werd er zoveel in het dialect geschreven, gezongen en geacteerd als aan het begin van het derde millennium.

Vijfentwintig jaar geleden was het nog makkelijk de toekomst van de dialecten te voorspellen: ze zouden binnenkort allemaal verdwijnen. Op de scholen leerden alle kinderen de standaardtaal. De radio en de televisie verspreidden vanuit Hilversum een algemeen Nederlandse uitspraak. In een enkele afgelegen landstreek zouden wat oude mensen misschien nog af en toe wat dialectwoorden uitwisselen, maar voor de jeugd zou het afgelopen zijn.

Die voorspelling is nog lang niet uitgekomen. De streektalen lijken een nieuw leven begonnen, vooral in de cultuur. Zoals de populaire muziek: popgroepen als het Limburgse Rowwen Hèze en het Drentse Skik treden in het hele land voor volle zalen op. Of de literatuur: dichters als Willem Wilmink en Wiel Kusters publiceren de laatste jaren ineens ook gedichten in hun moedertaal. Of het theater: de cabaretier Herman Finkers vertaalt zijn programma's van het Nederlands naar het Twents als hij er in Almelo of Enschede mee optreedt. Of de kerk: de bisschop van Roermond is zeker niet de enige die zijn God in het plat aanspreekt. Enkele jaren geleden verbood hij het dialectgebruik in de mis, omdat het iets was dat hij exclusief met carnaval associeerde, en dus met zedelijke verwildering.

Ik ben taalkundige en gefascineerd door dit verschijnsel, dat ik dialectrenaissancenoem. Ik gebruik die term overigens voor het gemak; of er inderdaad sprake is van een samenhangende hoeveelheid verschijnselen die we met een term zouden kunnen aanduiden, moet nog worden uitgezocht. Wat zijn dat voor mensen die het dialect weer gaan gebruiken?

Waarom doen die mensen dat? Waarom ineens nu? Gaan de dialecten dan toch niet verloren? En wat is dat voor een taal dat nu ineens herleeft in allerlei domeinen waar het vroeger hoegenaamd niets te zoeken had?

Mijn taalkundige fascinatie betreft misschien wel in de eerste plaats de bedachte, de kunstmatige kant van de renaissance. De dialecten worden in de taalkunde doorgaans tegenover de standaardtaal gezet als natuur tegenover cultuur, als oertaal tegenover glad gepolijst beschavingsproduct. In de dialectrenaissance wordt die rolverdeling ineens omgedraaid. Bijna iedereen gebruikt in de dagelijkse omgang een soort Nederlands dat heel dicht bij de standaardtaal ligt. Pas als iemand begint te schrijven, of te zingen, of te bidden, stapt hij soms over op een dialect.

Neem de muziek. In ons deel van Europa reisden in de twintigste eeuw musicologen en volkskundigen het platteland af om volksliedjes op te nemen zoals oude mensen die zich nog herinnerden. Bijna altijd kwamen ze thuis met liedjes in de standaardtaal. De tegenwoordige musicoloog van het Meertens Instituut in Amsterdam, waar een belangrijk deel van het verzamelde materiaal bewaard wordt, schat dat hooguit tien procent van

Rowwen Hèze

zijn collectie in het dialect zit. Soms is de standaardtaal overigens verstopt achter een accent: Van 'n mèske te hauwe/heur daornao te trzingt men dan. Maar dat begint pas te rijmen als je het terugvertaalt naar het Standaardnederlands. De zangers spraken dialect, ook in de korte interviews die vaak aan de opnamen voorafgingen. Maar zodra ze begonnen te zingen, stapten ze over op de standaardtaal, misschien omdat veel van die liedjes verspreid werden via zogenoemde 'liedblaadjes'. Dat wil zeggen in gedrukte vorm en dus in de standaardtaal.

Zover we het nu kunnen nagaan, bestond dialectmuziek in het verleden dus eigenlijk nauwelijks. De tegenvoorbeelden blijken vaak te herleiden tot negentiende-eeuwse romantische creaties en helemaal niet de oerfstukken waar ze op lijken. De eerste dialectgroepen hebben het zingen in dialect daarmee zo ongeveer uitgevonden. Als ze geïnterviewd worden, gebruiken ze een taal die heel dicht bij de standaardtaal ligt, dichter dan bij de taal van hun overgrootvaders. Maar de gitaar is nog niet gestemd of ze schakelen over.

Wat voor de zangkunst geldt, geldt voor het cabaret net zo goed. De ouders van Herman Finkers voedden hun kinderen op in de standaardtaal. Met elkaar spraken ze nog wel Twents, maar hun kinderen moesten vooruit in de wereld en daarvoor moesten ze Algemeen Beschaafd Nederlands leren. Ze lijken in hun opzet geslaagd: Finkers maakte een succesvolle carrière in het Nederlands. De afgelopen jaren vertaalde hij een groot deel van zijn repertoire van zijn moedertaal – het Nederlands – naar de taal van zijn moeder – het Twents. Hij doet daarbij zijn best om dit zo precies, zo zuiver mogelijk te doen. Vorig jaar publiceerde hij bijvoorbeeld de bundel *Zijn minst beroerde lied* waarin hij een groot aantal liedteksten in twee talen opnam. Er zijn ook twee cd's bij dat boekje opgenomen, waarop Finkers zijn liedjes in beide talen zingt. Maar interessant is vooral het nawoord bij het boekje, waarin de cabaretier met vurige ernst ingaat op de kleinste details van de door hem gekozen spelling. Elke klinkerletter, elk accentteken wordt verantwoord. Hier wordt vrijwel uit het niets een nieuwe schrijftaal geschapen.

Dat haken naar het correcte, het zuivere dialect zie je vaker. Het lijkt warempel wel een kenmerkende eigenschap van de dialectrenaissance. Wie de boekjes die dialectzingerende popmuzikanten bij hun cd's stoppen bestudeert, komt steevast ergens in het colofon de naam van een dialectkenner tegen die zo vriendelijk is geweest de teksten eens kritisch tegen het licht te houden. Ook daaraan ligt een omkering van waarden ten grondslag: vroeger was een begrip als 'correct dialect' net zo iets als een

protestante pater of een plechtige carnavalsviering, en in het panel van het tv-programma *Top of floz* zat een logopediste die de uitspraak van de ingezonden populaire liedjes beoordeelde. Wie dialect gebruikte deed eenvoudig niet genoeg zijn best om correct te spreken. Tegenwoordig komt geen enkele standaardtalige zanger ooit op het idee een ‘deskundige’ naar zijn teksten te laten kijken. Tenzij die zanger in ‘zijn eigen’ streektaal begint te zingen.

Het gaat daarbij niet alleen om de dialecten van het traditionele platteland. In het verleden wilden dialectologen nog wel eens verschil maken tussen die dialecten en de zogenaamde stadsdialecten, zoals het Haags en het Tilburgs. Terwijl op het platteland iedereen zich bij vrijwel elke gelegenheid van de streektaal kon bedienen, was in de grote steden eerder sprake van wat taalkundigen een *sociolect* noemen. De burgemeester van Amsterdam sprak nooit plat Amsterdams, terwijl zijn collega in Maasbracht de raadsvergaderingen best in het Limburgs kon openen.

In de dialectrenaissance speelt het verschil tussen stad en platteland op het eerste gezicht een minder belangrijke rol. Dat geldt vooral voor het Haags – geen dialect is al zo lang zo populair bij cabaretiers (Van Kooten, De Bie, Paul van Vliet, Harry Jekkers, Sjaak Bral) of in de strip (Haagse Harry). Bij nadere beschouwing zijn de verschillen tussen stad en platteland groter dan de overeenkomsten. Zo is het misschien geen toeval dat uitgerekend de taal van Den Haag, immers het grootste dorp van Europa, zo’n belangrijke rol speelt, en dat dit veel minder geldt voor het Rotterdams en het Amsterdams. Maar zelfs voor het Haags zijn de registers beperkter dan voor het Gronings of het Zeeuws of het Drents. In die laatste streektaalen verschijnen tegenwoordig ook religieuze, melancholieke, ironische of gevoelige teksten, maar in het plat Rotterdams worden nooit missen opgedragen, en in het plat Amsterdams geen filosofische traktaten vertaald.

Voor zover er in de grotestadsdialecten popmuziek wordt gemaakt, gaat het in de regel over andere genres dan bij de andere dialecten. Een groep als Rowwen Hèze maakt TexMex-muziek, muziek die ontstaan is op het platteland van Texas en Mexico uit de muziekstijlen die immigranten uit het Europese en Afrikaanse platteland meebrachten. De enige Amsterdamse groepen die ik ken, zingen rap en hiphop – muzieksoorten die ook in Amerika verbonden zijn met de grote stad. (Ja, vroeger had je Johnny Jordaan en Tante Leen. Maar die kwamen uit de Jordaan, dat Amsterdamse dorp.) Iedereen leent zijn muziek dus uit Amerika, maar zorgt er daarbij wel voor precies die muziek te kiezen die past bij de eigen boodschap, en bij de eigen op dat moment uit te dragen identiteit.

In die eigenheid ligt meteen een sleutel voor dit soort verschijnselen. Niet alleen de muzieksoort, ook het dialect wordt geleend en gebruikt om een boodschap uit te drukken. Vroeger sprak je gewoonlijk dialect en wendde je de standaardtaal aan om vooruit te komen in de wereld. Nu spreek je de hele dag standaardtaal, maar gebruik je bij bijzondere gelegenheden het dialect om uit te drukken hoe je je voelt: geen nieuwslezer of schoolmeester, maar een echte Twent.

Het voorlopig hoogtepunt vormt het spelletje *Watte?* dat wordt uitgezonden door de Tros. Dit programma heeft een vast team van min-of-meer bekende Nederlanders: een schaatser uit Gramsbergen, een zangeres uit Friesland, een cabaretière uit de Betuwe en een Hagenaar uit Den Haag. Om de beurten zeggen deze panelleden een woord in hun eigen dialect, waarna de anderen moeten raden wat dit woord betekent. Omdat zij hieromtrent geen enkele zinnige aanwijzing krijgen, raden die anderen maar wat, op niets af. Hoe langer de anderen roepen, hoe meer punten degene die het woord heeft aangedragen, krijgt. Aan het eind komt er een gast uit een andere streek, die een prijs uitlooft voor degene die het best zijn of haar woord weet te raden. Die prijs is bijvoorbeeld een Arnhemse Meisje als de gast uit Arnhem komt en een Bossche Bol als de gast uit Den Bosch komt.

Het interessante is dat de spelers zich soms zichtbaar ongemakkelijk voelen als ze het dialect dat ze het hunne noemen, moeten spreken. Ook de Betuwse cabaretière, Hetty Heyting, wekt de indruk dat ze veel liever 'gewoon' Nederlands zou willen praten. Soms neemt ze haar toevlucht tot een bedachte uitdrukking. "Alle gekheid op een stokje" wil ze in één van de afleveringen overduidelijk graag zeggen en ze neemt daar ook een duidelijke aanloop toe: "alle g...". Maar dan bedenkt ze zich: die uitdrukking is natuurlijk veel te Hollands. Hoe zou men dat in het dialect zeggen? In een fractie van een seconde herneemt ze zich en zegt: "Alle lolletjes in de luch".

Ik neem in ieder geval aan dat het zo gegaan is. In geen enkel naslagwerk over het Betuws heb ik de uitdrukking kunnen vinden. Geen enkele Betuwer die ik sprak, kende hem. Als Heyting hem bedacht heeft, heeft ze hem overigens wel heel goed bedacht: 'alle lolletjes in de lucht' is mooier, veelzeggender, pakkender dan de Nederlandse uitdrukking. Maar oer-Betuws is hij daarmee niet.

Heyting heeft iets gemaakt wat je een hyperlectkunt noemen: geen standaardtaal, geen traditioneel dialect, maar een soort taal die zoveel mogelijk op een dialect wil lijken, juist door zoveel mogelijk te verschillen

van de standaardtaal, soms zelfs meer dan de standaardtaal zelf. Dat komt voort uit datzelfde streven naar zuiverheid dat popzangers ertoe brengt om een dialectkenner hun teksten te laten controleren. Als ze gewoon praten, zelfs als ze Limburgs spreken, noemen ze een vork een vork Maar de dialectkenner weet dat dit een leenwoord uit het Hollands is en dat de ware Limburger spreekt van een versjet. En dat moet dan natuurlijk ook in een echt Limburgse tekst komen te staan.

Haagse Harrie (illustratie: Marnix Rueb)

Je kunt speculeren over de vraag waarom zo'n golf van belangstelling ineens opkomt. Het ligt voor de hand om te denken dat de eenwording van Europa en de nog grotere mondialisering van de economie en de cultuur hierin een rol spelen, vooral als je ziet dat dialectrenaissanceachtige verschijnselen zich in heel Europa voordoen. Zelfs in Frankrijk, eeuwenlang hét bolwerk van taalkundig en cultureel centralisme, herleeft de aandacht voor het Bretons, het Occitaans en al die andere streektalen. "Als wij in eigen huis geen aandacht hebben voor de veeltaligheid, hoe kunnen we dan op het internationale toneel opkomen voor de pluriformiteit?" vroeg Jospin vorig jaar.

Ook andere factoren zullen een rol hebben gespeeld, zoals de opkomst van de regionale radio en televisie, en het almaar goedkoper worden van de technieken om een cd te maken of een boek uit te geven. Twintig jaar geleden waren dergelijke activiteiten voorbehouden aan degenen met voldoende financiële middelen, die zich verzekerd wisten van een groot publiek. Tegenwoordig kun je heel goedkoop een cd-tje laten persen of een website maken, zelfs als dat voor een wat kleiner publiek is.

Een andere mogelijke factor is dat het dialect uit haar gewone dagelijkse rol aan het verdwijnen is, want in zekere zin zijn de voorspellingen van vijftig jaar geleden wel degelijk uitgekomen. Er zijn steeds minder mensen die dagelijks dialect spreken, en zelfs de ferventste dialectspreker hoort elke dag allerlei andere soorten Nederlands. Dat komt niet alleen door het onderwijs of door de media, maar vooral ook doordat de mensen zoveel mobieler zijn geworden en vaker verhuizen.

Door dit alles verliezen de dialecten hun oorspronkelijke functie – die van communicatiemiddel tussen burens. Tegelijkertijd ontstaat er een grotere behoefte om in de almaar eenvormiger wereld duidelijk te maken wie je eigenlijk bent: een jongen uit Twente, een meisje uit de Betuwe. Mijn indruk is dat de gemiddelde deelnemer aan de dialectrenaissance ook iets hoger opgeleid is en iets meer van de wereld gezien heeft dan de gemiddelde traditionele dialectspreker. Ze schuiven de taal die ze ooit van hun ouders hebben geleerd – het Algemeen Beschaafd Nederlands – tijdelijk opzij, en stellen de moedertaal van hun ouders zélf ervoor in de plaats, zelfs als ze die laatste taal veel minder goed beheersen. Je wortels verloochenen je niet, die zoek je op. En als je ze niet vinden kan, verzint je ze – alle lolletjes in de lucht – zelf.